

is van Bartholomeus Diaz hier gekom het totdat hulle nou begin te praat van die Verenigde State van Suid-Afrika! Vertel die waarheid; bestraf die leugen; en bring die daade en lotgevallen van ons voorouers weer aan die lig!”

De daden en lotgevallen van de voorouders werden na 1902 in verhevigde mate opgenomen in een verlangen naar versterking van de volksgemeenschap. Het volk was geen fictieve grootheid die nuttig was voor pragmatische doeleinden als het onderwijs, het was een welhaast mythische, pre-rationele bewustzijnsvorm die aan het werkelijke leven voorafging. Door het begrip ‘volk’ naar het model van het volk Israël te verankeren in de door God gewilde scheppingsorde, werd de bescherming van het volk tegen vreemde invloeden een heilige taak. Verbastering was in de oren van de tot de volksgemeenschap behorende Afrikaners een vloekwoord. Verbastering, dus vermenging van blank

“Van de mythisering van het Afrikaans na de overwinning van de Nasionale Party in 1948 plukken we nu nog de wrange vruchten.”

en zwart, werd als verwerpelijk scenario ervaren, als volksvreemde ideologie die door welgestelde en door zogenaamde humaniteit verblinde Britten in de wereld was gezet. Daartegen verzetten de Afrikaners zich. Ze beriepen zich bij hun verzet op de scheppingsordonnantie, waarbinnen in hun ogen het bestaan van verschillende volkeren die het eigen volksbestaan zuiver dienen te houden rechtstreeks uit Gods bedoeling met deze wereld voortvloeit.

Op het moment dat het Afrikaner volk op de puinhopen van de geschiedenis zat bij te komen, diende zich het perspectief van een nieuwe vitaliteit aan, een vitaliteit die alleen op de basis van zuivere grenzen kon worden bereikt. Overschreed men de grens naar andere rassen, bijvoorbeeld door als blanke man kinderen te verwekken bij een zwarte vrouw, dan maakte men het sacrosancte begrip ‘volk’ kapot.

Net als het als eenheid veronderstelde volk dreigde vóór en na 1900 de inmiddels gekoesterde en gerespecteerde eigen taal – het Afrikaans – verloren te gaan. De invloed van het Engels was

zeer groot. Het Engels dreigde in het Afrikaans te infiltreren en er in de ogen van de puristen een bastaardtaal van te maken. Het manifest dat bij de oprichting van het Genootskap van Regte Afrikaners in 1875 werd gepubliceerd, klaagde al steen en been over de invloed van het Engels in de openbare ruimte van Zuid-Afrika. Omdat het Afrikaans het belangrijkste, meest hoorbare en via geschreven teksten meest zichtbare onderscheidingskenmerk van het Afrikaner volk was, was de status van het Afrikaans zeer hoog.

Deze status van wezenlijk onderscheidingsmiddel voor het volk legde een zware plicht (of hypotheek) op de schouders van degenen die het Afrikaans om esthetische redenen kozen als medium voor gedichten, romans en novellen. Het boeiende aan de Afrikaner letterkunde is dat er vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw een voortdurende pendelbeweging zichtbaar is tus-

sen bevestigen en bevragen van zichzelf. Dit pendelen mondde uiteindelijk uit in de uitdrukking, tevens boektitel van de dichter en essayist N. P. van Wyk Louw: *Lojale verset*.

Van volksgedachte naar politiek systeem

De uitkomst van de Anglo-Boerenoorlog heeft de geesten in Zuid-Afrika rijp gemaakt voor het nastreven van de utopie van een autarkisch bestaan als volk. Als hoofdredacteur van het dagblad *Die Transvaler* had premier Hendrik Verwoerd grote invloed op de meningsvorming. In talrijke commentaren werkte Verwoerd de plannen voor fysieke scheiding der rassen uit. Het meest programmatisch was zijn verkiezingsbrochure: *Rasvermengde Vaderland of blanke Suid-Afrika? Dit is die keuse*. De beschaving was in de ogen van Verwoerd de blanke beschaving en die beschaving moest worden bevorderd door middel van het voogdijschap over de mensen van Afrika.

De toespraak van Verwoerd op 31 mei 1961 in Pretoria bracht alle elementen

samen. Verwoerd bracht het lijden van de kinderen en vrouwen in de Britse concentratiekampen in herinnering. De geplengde tranen waren de voorwaarde geweest voor het nastreven van het oude republikeinse ideaal, van de eigen zelfstandige republiek, los van Engeland. Volkeren waren voor hun verdere ontwikkeling door God aan de Afrikaners toevertrouwd. Ten slotte sprak Verwoerd de wens uit dat er dichters en prozaschrijvers zouden mogen opstaan die niet meer aarzelend zouden vragen “Wat is een volk?”, maar uitjubelen: “Dit is mijn volk!”

Over de toekomst van de mensen van gemengde afkomst die bovendien een plaatselijke variant van het Afrikaans spraken, werd nagedacht, maar er werd niet constructief gehandeld. Juist onder de ‘Bruinmense’ ontstond een enorme wrok toen zij na 1950 gedwongen werden om huis en haard te verlaten in het kader van de hervestigingspolitiek. Het proces van zwarte trekarbeid in de richting van de grote steden is nooit in omgekeerde richting, namelijk naar de ‘Tuislande’, verlopen. Migranten waren onmisbaar voor de mijnen en fabrieken van Johannesburg. Bovendien kreeg het Afrikaans een nationale status die deze taal op grond van haar werkelijke betekenis helemaal niet toekwam. Van de mythisering van het Afrikaans na de overwinning van de Nasionale Party in 1948 plukken we nu nog de wrange vruchten.

Tot slot citeer ik een cruciale alinea uit het best gedocumenteerde boek over de Afrikaners, *The Afrikaners. Biography of a people* van Hermann Giliomee uit 2003: “Between the 1870s and 1913, the idea took root that South Africa, with the acception of areas of dense African settlement, was a white man’s land, although the white community was only 340.000 strong in the late 1870’s in a population of 2.2 million, and just over 1.25 million in a population of 6.4 million in 1915. During the twen-

Noten

¹ Ellsaveta Kandyba-Foxcroft, *Russia and the Anglo-Boer War 1899 – 1902* (Roodepoort 1981) en Ulrich Kröll, *Die internationale Buren-Agitation 1899 – 1902* (Münster 1973).

² ‘Perfide Albion’ is een van oorsprong Frans scheldwoord voor Engeland.

³ N.P. van Wyk Louw, *Lojale verset: kritiese gedagtes oor ons Afrikaanse kultuurstrewe en ons literêre beweging* (Kaapstad 1975).

⁴ Hermann Giliomee, *The Afrikaners. Biography of a people* (Charlottesville 2003). <

Aan mijne jonge vriendinnen, welke mij kennen

Bekeringsgeschiedenissen zijn verslagen hoe God volgens de schrijvers ingrijpt in hun leven. Maar bekeringsbeschrijvingen hebben meer betekenissen. De verhalen van vrouwen in de negentiende eeuw over hun bekering onthullen hun maatschappelijke ambities.

Marijke Huisman

Religieuze gevoelens, ideeën en praktijken zijn onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van vrouwenbeweging en feminisme. Op basis van christelijke noties als naastenliefde en barmhartigheid namen vrouwen aan het begin van de negentiende eeuw actief deel aan allerlei vormen van charitatief en maatschappelijk werk, van armenzorg tot de anti-slaavernijbeweging en de hervorming van het gevangeniswezen. Bovendien verschaftte religie negentiende-eeuwse vrouwen een vocabulaire waarmee zij hun intellectuele en maatschappelijke ambities gestalte konden geven. Florence Nightingale (1820-1910) beriep zich bijvoorbeeld op een openbaring waarin God haar riep een ‘savior’ te worden. Daarmee brak ze in 1852 ten slotte de weerstand van familie tegen haar plan om verpleegster te worden.

Maatschappelijk actieve vrouwen schreven in de negentiende eeuw vaak een spirituele autobiografie of bekeringsgeschiedenis, juist omdat goddelijke roepingen en openbaringen zo’n belangrijke rol speelden in de wijze

waarop zij een plaats in het publieke domein bevochten. Het was echter lastig vanuit het spirituele format van de bekeringsgeschiedenis een brug te slaan naar het domein van de geschiedenis, waarop autobiografen zich volgens de negentiende-eeuwse opvattingen moesten richten. Pas aan het begin van de twintigste eeuw lukte het Nederlandse vrouwen het verhaal over hun religieuze ervaringen te combineren met een historisch verslag van hun maatschappelijke activiteiten. En op het moment dat zij eindelijk voldeden aan de eisen, verander-

den de opvattingen over de autobiografie alweer.

Van bekering tot geschiedenis

De term ‘autobiografie’ verwijst in het dagelijks taalgebruik naar een levensbeschrijving met de auteur zelf als object, maar in de omvangrijke literatuur over het genre worden tal van spirituele en seculiere variaties onderscheiden. De geschiedenis van de autobiografie wordt meestal herleid tot Aurelius Augustinus, die na zijn bekering tot het christendom rond 400 zijn *Confessiones* schreef. In Noord-Europa kreeg

de autobiografie vooral een impuls door de reformatische opdracht tot spiritueel zelfonderzoek. In Nederland is de spirituele autobiografie of bekeringsgeschiedenis nauw verbonden met de subcultuur van ‘fijne’ gelovigen die zich in het spoor van de Nadere Reformatie organiseerden. De bloeiperiode van dit autobiografische subgenre ligt echter in de negentiende eeuw. Na de Afscheiding (1834), de uitstroom van bevindelijke gelovigen uit de Hervormde Kerk, werden bekeringsverhalen uit de zeventiende en achttiende eeuw alsnog of opnieuw in druk verspreid en voegden eigentijdse gelovigen nieuwe teksten toe aan de traditie. De negentiende eeuw kenmerkt zich niet alleen door de publicatie van een groot

Florence Nightingale (1820-1910) beriep zich op een openbaring waarin God haar riep een ‘savior’ te worden. Daarmee brak ze in 1852 de weerstand van familie tegen haar plan om verpleegster te worden.
beeld navsource

fische praktijk van negentiende-eeuws Frankrijk, Engeland en Nederland nauwelijks sprake was van introspectie of individualisering. De historicus Arianne Baggerman ontwikkelde daarom de hypothese dat de geschiedenis van het seculiere autobiografisch schrijven beter is te begrijpen door veranderingen in het historisch bewustzijn.

Deze hypothese wordt ondersteund door mijn onderzoek naar de receptie van gepubliceerde autobiografieën, opgevat als alle teksten waarin de naam van de auteur gelijk is aan die van de verteller en hoofdpersoon van het verhaal. Tussen 1850 en 1918 bleken Nederlandse recensenten van een autobiograaf nadrukkelijk geen introspectief verhaal te verwachten. Zij beschouwden autobiografieën namelijk als vorm van geschiedschrijving, of als een bron die het anderen mogelijk zou maken de geschiedenis van de eigen tijd te schrijven. In beide gevallen was het een vereiste dat het leven van een

Het huwelijk was volgens Amalia Sieveking (1794-1859) niet de enige bestemming voor vrouwn. Op deze West-Duitse postzegel uit 1955 is zij gecanoniseerd als ‘Helfer der Menschheit’.
beeld fembio

PERSONALIA

Marijke Huisman is als postdoc onderzoeker verbonden aan het Center for Historical Culture van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij

doet onderzoek naar de functie van autobiografieën in publieke debatten over slavernij en mensenrechten, 1789-2010.

autobiograaf ‘historische relevantie’ had. Over de vraag wat daaronder moest worden verstaan, verschilden de meningen. Zo vond het orthodox-protestante tijdschrift *Stemmen voor Waarheid* en Vrede het historisch relevante vooral in de levens van predikanten en anderen die kerkelijke ontwikkelingen konden belichten, terwijl critici van algemeen-culturele tijdschriften als *De Gids* belangstelling hadden voor de levens van een breed scala professionals: van predikanten tot kooplieden, militairen, staatsmannen, schrijvers, wetenschappers en acteurs. Voor alle critici geldt echter dat hun begrip van geschiedenis betrekking had op het openbare leven.

Eva's traditie

Aangezien het leven van vrouwen zich volgens de negentiende-eeuwse normen in de privésfeer afspeelde, was het voor hen lastig zich als autobiograaf te profileren. Mannen schreven dan ook het overgrote deel van Nederlandse autobiografieën. Toonde de lijst van ongedrukte en gedrukte Nederlandse egodocumenten over de periode 1500-1813 al aan dat ten hoogste tien procent van de geïnventariseerde teksten door een vrouw was geschreven, in de tweede helft van de lange negentiende eeuw veranderde het mannelijke overwicht niet. Als we enkel kijken naar het totale corpus van autobiografieën die tussen 1850 en 1918 zijn gepubliceerd, dan blijken slechts 51 van de 783 Nederlandse titels door een vrouw te zijn geschreven. In deze periode is het aandeel van vrouwen in de productie van gepubliceerde autobiografieën dus 6,5 procent. Kijken we naar het subgenre van de

bekeringsgeschiedenis, dan ontstaat een ander beeld: 12 van de 47 bekeringsverhalen die in de periode 1850-1918 voor het eerst werden gepubliceerd, hebben betrekking op het leven van een vrouw. Binnen het religieuze genre van de bekeringsgeschiedenis hadden vrouwen dus een aandeel van 25 procent.

Het hoge aandeel vrouwen in het domein van de bekeringsgeschiedenis kan worden verklaard doordat er in de piëtistische subcultuur relatief weinig verschil tussen de seksen werd gemaakt. De bekeringsgeschiedenis van Eva van der Groe (1704-1770) was zelfs een van de populairste titels in dit genre. Vanaf de eerste uitgave is *Bekeeringsweg van Eva van der Groe, zuster van Theodorus van der Groe, door haar zelve beschreven* (1838) de hele negentiende (en twintigste) eeuw herdrukt. *De weg welke God gehouden heeft met Christina van den Brink, geboren te Vaassen, den 5 januarij 1747, en overleden te Apeldoorn, den 12 julij 1817*. Door haar zelve opgeteekend (ca. 1840) werd eveneens een klassieker. Het boekje werd vele malen herdrukt en opgenomen in *De Christelijke Adversaria* (1870), een invloedrijke verzameling levens- en bekeringsgeschiedenissen. Daarnaast verschenen er in de tweede

De geschiedenis van de autobiografie wordt vaak herleid tot Augustinus. Hier is hij afgebeeld door Sandro Botticelli. beeld wikinfo

“Na 1900 begonnen Nederlandse vrouwen ook meer seculiere autobiografieën te publiceren.”

helft van de lange negentiende eeuw bekeringsverhalen van eigentijdse vrouwen, zoals de leidster van een bewaarschool Christjane Coeland (1876), vissersvrouw Maartje Beket (ca. 1900) en naaister Grietje de Vries (1915). Mijn bevindingen corresponderen dan ook met die van Linda Peterson, die voor Groot-Brittannië vaststelde dat vrouwelijke autobiografen vanzelfsprekend deelnamen aan dit subgenre.

Historische opdrachten

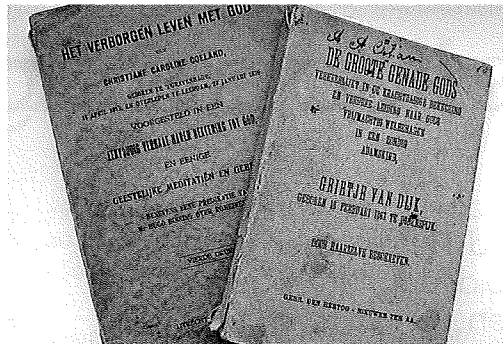
De meeste Nederlandse vrouwen die hun bekeringsgeschiedenis schreven (of vertelden aan een *ghostwriter*), waren van eenvoudige afkomst. Ze conformeerden zich volledig aan de conventies van het genre, zodat de nadruk ligt op de spirituele ontwikkeling en er geen sprake is van wereldse ambities. Op de Nederlandse boekenmarkt verschenen echter ook autobiografische verhalen van buitenlandse vrouwen die het sjabloon van de bekeringsgeschiedenis combineerden met een verhaal over een van God gegeven opdracht zich in de wereld nuttig te maken. Amalia Sieveking (1794-1859), die in 1832 in Hamburg de Weiblicher Verein für Armen- und Krankenpflege had opgericht, schreef bijvoorbeeld een autobiografische tekst die na haar dood in het Nederlands verscheen als *Ter nagedachte-nis aan mijne jonge vriendinnen, in de eerste plaats aan diegenen, welke mij van aangezicht kennen* (1863). Daarin beschreef ze hoe God haar een bestemming het ‘liefdewerk’ had gegeven, volgens de ongetrouwde Sieveking een bewijs dat het huwelijk niet de enige bestemming

voor vrouwen was, en hoe ze hoopte dat jonge vrouwen haar voorbeeld zouden volgen.

Een van de bekendste vrouwen die haar maatschappelijke activiteiten legitimeerde met een goddelijke roeping is Josephine E. Butler (1828-1906), een Engelse quaker die in de jaren 1870 internationaal bekend werd als leidsvrouw van de anti-prostitutiebeweging. In Nederland inspireerde zij de Reveilzussen Anna en Maria van Hogendorp tot de eerste vrouwenorganisatie met een politiek doel: de Nederlandse Vrouwenbond ter Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn (1884).

In haar autobiografische geschriften benadrukte ze, na de dood van haar dochter, door God te zijn geroepen om een kruistocht tegen de zonde van prostitutie te beginnen. *Souvenirs et pensées* (1907), haar postuum verschenen autobiografie, was zelfs zozeer gericht op de religieuze roeping dat het werk van Josephine Butler in de Fédération Abolitioniste Internationale grotendeels buiten beschouwing bleef. Anna van Hogendorp, die de Nederlandse vertaling verzorgde, greep daarom grondig in. Ze liet de *Pensées* buiten beschouwing en voegde een eigen ‘Naschrift’ toe. Daarin schetste Van Hogendorp een geschiedenis van de internationale anti-prostitutiebeweging, toegespitst op het aandeel van Butler, aangevuld met de geschiedenis van de Nederlandsche Vereeniging tegen de Prostitutie van dominee Hendrik Pierson en vooral ook de door Anna en haar zuster zelf opgerichte vrouwenorganisatie. De vertaalster transformeerde de autobiografie van Butler dus van een bekeringsverhaal tot een vorm van geschiedschrijving waarin vrouwen een prominente rol hadden.

Van Hogendorps accentverschuiving is kenmerkend voor een verandering in de praktijk van autobiografisch schrijven van Nederlandse vrouwen. Op het moment dat vrouwen met een ‘roeping’ zich in het publieke domein hadden ‘bewezen’, werden zij deel van de geschiedenis. Dat betekende niet het einde van de traditionele bekeringsgeschiedenis, maar na 1900 begonnen Nederlandse vrouwen ook meer seculiere autobiografieën te publiceren. Daarin was het spirituele element zelden afwezig, zoals Elisabeth Jacoba van Vollenhoven-de Wildt (1824-1906) illustreert. Zij publiceerde, na een “dringend verzoek mijner kinderen en vrienden”, *Gods kracht in zwakheid volbracht – of – het begin der Salatiga-*

De bekeringsverhalen van Christjane Caroline Coeland en Grietje van Dijk. Binnen het genre van de bekeringsgeschiedenissen hadden vrouwen in de periode 1850-1918 een aandeel van 25 procent. beeld Transparant

zending. Voorafgegaan door eenige herinneringen uit mijn levensreis (1905). Dit boek was bedoeld als geschiedenis van haar levenswerk, de Salatiga-zending, maar de schrijfster achtte het nodig te beginnen met haar eigen geschiedenis. Daardoor werd het natuurlijk mogelijk aandacht te besteden aan haar bekering, die leidde tot het inzicht dat “de Javanen ook eene ziel hadden, die behouden moest worden door Jezus, wilden zij niet voor eeuwig verloren gaan” en de

oprichting van de eerste in een reeks zondagscholen op Java die de historische relevantie van Van Vollenhovens leven markeerden.

Toen vrouwen met behulp van autobiografieën geschiedenis gingen schrijven, kreeg het genre van de autobiografie langzamerhand een nieuwe invulling. Vanaf de late negentiende eeuw ontstonden steeds meer twijfels over de betrouwbaarheid van deze subjectieve geschiedverhalen. Doordat de historische waarde werd ondermijnd, schoof het genre allengs meer in de richting van de literatuur en onder invloed van de opvattingen van de Tachtigers werd ‘authenticiteit’ – in de zin van eenheid tussen persoon en werk – een belangrijk criterium voor ‘goede literatuur’. Dat wakkerde de belangstelling voor autobiografieën weliswaar aan, maar leidde niet bepaald tot waardering voor autobiografieën van vrouwen die beschreven hoe zij waren geroepen tot een leven van historische betekenis. Het topos van de roeping bleef desondanks tot ver in de twintigste eeuw een instrument voor vrouwen met ambities in het maatschappelijk leven.

Noten

- ¹ Zie onder meer Jane Rendall, *The origins of modern feminism. Women in Britain, France and the United States 1780-1860* (Londen 1985); Francisca de Haan en Romke van der Heide, 'Vrouwen-Vereenigingen, Dames-Comité's en feministen. De zorg van vrouwen voor vrouwelijke gevangen in de negentiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 23 (1997) 278-311; Hanneke Hoekstra, *Het hart van de natie. Morele verantwoording en politieke verandering in Nederland, 1870-1919* (Amsterdam 2005); Geertje Mak en Bertheke Waaldijk, 'De politiek van Florence Nightingale in de feministische geschiedschrijving' in: Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin (red.), *Gender en media in kunst en cultuur* (Bussum 2007) 214-230.
- ² Voor een overzicht van het denken over het genre van de autobiografie: Sidonie Smith en Julia Watson, *Reading autobiography. A guide for interpreting life narratives* (Minneapolis/Londen 2001).
- ³ Fred van Lieburg, *Levens van vromen. Gereformeerd piëtisme in de achttiende eeuw* (Kampen 1991); Fred van Lieburg (red.), *De stille luyden. Bevindelijk gereformeerden in de negentiende eeuw* (Kampen 1994); John Exalto, *Wandelende bijbels. Piëtistische leescultuur in Nederland 1813-1960* (Zoetermeer 2006).
- ⁴ R. Lindeman, Y Scherf en R.M. Dekker, *Egodocumenten van Noord-Nederlanders van de zestiende tot het begin negentiende eeuw* (Rotterdam 1993 / www.egodocument.net); Hans de Valk en Gerard Schulte Nordholt, *Repertorium van gedrukte egodocumenten 1813-1914* (www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Egodocumenten); Arianne Baggerman e.a., *Repertorium van in handschrift overgeleverde egodocumenten van Nederlanders uit de negentiende eeuw* (www.egodocument.net).
- ⁵ Deze hypothese stond centraal in een door prof.dr. Arianne Baggerman geleid NWO-project, waarvan mijn onderzoek deel uitmaakte. Zie voor resultaten van het project onder andere: Arianne Baggerman, Rudolf Dekker en Michael Mascuch (red.), *Controlling time and shaping the self. Developments in autobiographical writing since the sixteenth century* (Leiden/Boston: Brill Academic, 2011).
- ⁶ Nadere toelichting over de definitie: Marijke Huisman, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt, 1850-1918* (Zutphen 2008) 27-28.
- ⁷ Rudolf Dekker, "Dat mijn lieven kinderen weten zouden..." . Egodocumenten in Nederland van de zestiende tot de negentiende eeuw', *Opossum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen* 3 (1993) 5-22; Huisman, *Publieke levens* 55-56, 211-212.
- ⁸ *Het verborgen leven met God van Christjane Coeland ...* (Den Haag 1876); *Gods vrijmachtige genade verheerlijkt aan Maartje Beket ... door haarzelve beschreven* (Rotterdam 1900); Eenvoudig verhaal bevattende de weg, welke de Heere gehouden heeft in de bewerking tot zaligheid met Grietje de Vries ... (Nieuwer ter Aa 1915).
- ⁹ Linda H. Peterson, *Traditions of Victorian women's autobiography. The poetics and politics of life writing* (Charlottesville/Londen 1999).
- ¹⁰ Anna van Hogendorp, 'Naschrift' in: Josephine Butler, *Herinneringen* (Utrecht 1909) 105-127.
- ¹¹ Elisabeth Jacoba van Vollenhoven-de Wildt, *Gods kracht in zwakheid volbracht – of – het begin der Salatiga-zending. Voorafgegaan door eenige herinneringen uit mijn levensreis* (Utrecht 1905) 28. <